

Є. С. Ємельянова,

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, м. Харків

СЛОВА-КОМПОЗИТИ В УКРАЇНСЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто структурно-генетичні особливості слів-комполитів в сучасній українській сільсько-господарській термінології як цілісній системі.

Ключові слова: сучасна українська сільськогосподарська термінологія, композити, структурно-генетичний аналіз.

В статье рассмотрены структурно-генетические особенности слов-комполитов в современной украинской сельскохозяйственной терминологии как целостной системе.

Ключевые слова: современная украинская сельскохозяйственная терминология, композиты, структурно-генетический анализ.

The present article investigates productive ways of terms formation in the composite words of the modern Ukrainian terminology of agricultural domain.

Key words: modern ukrainian agricultural terminology, terminological system, composite words.

Сучасний стан розвитку науки і агровиробництва зумовлює постійний розвиток термінології галузі, її надзвичайну численність і гетерогенність, що викликає необхідність подальшої систематизації та упорядкування сільськогосподарської термінології. Сьогодні основокладання є одним із найпотужніших засобів поповнення складу українських терміносистем. Системність терміна виявляється не тільки у його точній співвіднесеності з науковими або виробничими поняттями, але й у мовному оформленні. Словотвірні-структурні особливості термінів були об'єктом дослідження у ґрунтовних розвідках українських і зарубіжних мовознавців, зокрема Н.Васильової, М.Володіної, В.Даниленко, А.Д'якова, Т.Канделаки, Т.Кияка, Н.Клименко, І.Кочан, А.Крижанівської, Д.Лотте, Г.Мацюк, В.Овчаренка, Г.Онуфрієнко, Т.Панько, Н.Подольської, Ж.Селяра, С.Соколової, А.Суперанської. Переконливий і ефективний підхід у тлумаченні композитів реалізується в працях Л.Азарової, К.Городенської, А.Карпіловської, Н.Клименко, І.Ковалика, О.Селіванової та ін. За висновками дослідників, у термінології концентруються і стають продуктивними ті словотвірні моделі, які допомагають розкрити понятійну сутність терміна. До них належать і моделі основокладання як такого способу, при якому взаємодіють дві або кілька мотивуючих основ. Щодо української сільськогосподарської термінології, терміни-комполити частково розглядалися тільки в окремих її підсистемах: біологічній (Л.Симоненко, Н.Кобзар), ботанічній (І.Сабадош), ветеринарній (М.Дмитрук), виноградарській (Ж.Красножан), гідромеліоративній (Л.Малевиц), екологічній (С.Овсейчик), зоологічній (О.Карабута), термінології садівництва (Л.Костенко), органічної хімії (Н.Цимбал), терміносистемі назв городніх культур (Т.Марченко), сільськогосподарського будівництва (В.Присяжнюк), тваринництва (Г.Халімоненко), термінології сільськогосподарського машинобудування (С.Стасевський), термінології загального землеробства (С.Любарський), назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку (Л.Голіченко), економіки агропромислового комплексу (Т.Кравченко). Учені підкреслюють тезу про взаємозв'язок і взаємопроникність сучасних термінологічних підсистем сільськогосподарської галузі, доводять, що композитний спосіб термінотворення посів у них важливе місце, розширивши систему термінів, що задовольняють спеціальним вимогам. Але на сьогодні відсутні спроби спеціальних досліджень з питань слів-комполитів у сучасній українській сільськогосподарській термінології як цілісній системі, що разом із вищезазначеними факторами зумовлює актуальність нашої розвідки. Метою роботи є спроба структурно-генетичного аналізу термінів-комполитів в українській сільськогосподарській термінології як цілісній системі.

Спираючись на попередні дослідження, аналізовану термінологію розглядаємо як сукупність лексичних засобів, що обслуговують теорію і практику сільськогосподарського виробництва і включають крім суто сільськогосподарської загальнонаукової, загальнотехнічної і загальнолітературної лексики, яка в певному контексті набуває функцій та ознак спеціального терміна. Терміносистему сільського господарства розуміємо як відносно упорядковану систему термінів галузі, що набуває ознак організованості поступово з розвитком мови, науки, техніки, виробництва. Композити, услід за О.Селівановою, визначаємо як номінативні одиниці, ціліснооформлені графічною лексико-граматично, які мають дві чи більше ономазіологічні ознаки (у словотворі – твірні основи чи корені) [16, с. 228]. При цьому узуальний статус аналізованих композитів закріплений фаховою лексикографією або незалежним уживанням як мінімум у трьох україномовних фахових джерелах.

Одним із найпродуктивніших різновидів морфологічного способу творення у сільськогосподарській термінології є основокладання, оскільки створені завдяки композиції терміни мають ряд суттєвих переваг перед іншими номінаціями. Терміни цього типу виступають засобом мовної економії, оскільки коротші за словосполучення і водночас можуть висловити в одному слові два або більше понять відповідної галузі знань. Об'єднання в одному слові по кілька основ дає можливість характеризувати поняття, предмети, явища за кількома ознаками. Суцільнооформленість, стислість, однозначність співвідношення між поняттям і словом дає перевагу термінам цього типу як перед простими термінами, так і перед термінологічними словосполученнями.

Структурно-генетичний аналіз показав, що у складі досліджуваної термінології існує три різновиди композитів залежно від їх складових частин: 1) терміни, до складу яких входять тільки питомі компоненти, наприклад, *борозномір, вологовбирач, гичкопідіймач, гребнеутворювач, легкообтічність, качанозбирач, снігоплуг, снопорозрівнювач*; 2) терміни, до складу яких входять питомі та іншомовні частини, наприклад,

газообмін, коконосушарня, соломопрес, сортовипробування, птахофабрика, свиноферма, ґрунтофреза, зернофураж; 3) терміни, складовими компонентами яких є іншомовні, зокрема міжнародні терміоеlementи, наприклад: *агробіологія, агропаспорт, біорезонанс, біофабрика, вакцинотерапія, гідрорезим, зооінженерія, кріоконсервація, мікрорельєф, педопарцела*. Для поєднання складових частин у структурі термінів цього типу використовуються притаманні українській літературній мові інтерфікси *-о-* та *-е-*. Аналіз термінів-комполітів сільськогосподарської галузі засвідчив, що серед них переважають двоосновні складні утворення, але зафіксовані й терміни з декількома основами (*високотермостійкий*). Таким чином, серед термінів-комполітів сільськогосподарської сфери функціонують питомі, гібридні, комбіновані та іншомовні складові. На думку С. Адліванкіна, поєднання іншомовних морфем з питомими морфемами мови-реципієнта є одним із цікавих видів взаємодії іншомовної та питомої лексики, таким словам-гібридам притаманна своєрідна «внутрішня валентність» [1, с. 12]. Іншомовні основи та афікси становлять одну із ланок у словотворі будь-якої мови. З одного боку, вони розвиваються за законами, які певною мірою збігаються із законами розвитку мови-реципієнта (наприклад, їх синонімічні, антонімічні зв'язки з питомою лексикою, виникнення нових словотвірних типів і т. п.), з іншого боку, система запозичень впливає на словотвір мови-реципієнта і може сприяти появі нових словотвірних моделей, раніше не властивих їй. У сучасній українській сільськогосподарській термінології серед складних похідних домінують терміни-гібриди – деривати з різномовними коренями. Аналіз сільськогосподарської термінології дає підстави погодитися з висновками Г. Онуфрієнко про те, що такі одиниці утворюють відкриту, динамічну, структурну, ієрархічну, постійно й інтенсивно прогресуючу лексичну множину [15, с. 82].

Питання про відмежування комполітів від складених термінів є досі дискусійним у сучасному мовознавстві, що і дає нам підстави розглянути проблему в рамках аналізованої термінології. Слова-терміни такого зразка по-різному розглядаються у мовознавстві. Одні автори трактують їх як словосполучення (В. Даниленко), інші – як складні слова (Н. Клименко), ще інші – як перехідний вид між словосполученням і складним словом (зокрема, М. Шанський, М. Степанова називають подібні складні слова «потенціальними словами», Л. Лисиченко, І. Ковалик – «слова-прикладки», Н. Клименко – «юкстаполітатами»). Складеному слову як спеціальному об'єкту дослідження присвячена праця І. Галенко [4, с. 63], у якій зазначається, що термінологічне використання слів у зв'язку з їх лексикалізацією дає підставу вважати утворення такого типу складними словами. Доречним буде зауважити, що «в історичному плані словоскладання розглядається як перший ступінь творення складних слів, другим є основокладання» [9, с. 4]. Сучасні дослідники пропонують такі критерії комполітності: денотативний, семантичний, синтаксичної цілості, лексико-граматичної єдності [16, с. 228-229]. На нашу думку, лише комплекс ознак може відмежувати комполіти від інших типів термінологічних одиниць. У цілому, словоскладання в аналізованій терміносистемі є менш продуктивним засобом терміноутворення, ніж основокладання. Структурно-генетичний аналіз дозволяє виокремити три основні групи термінів-складених слів: перша група – терміни, компоненти яких є питомими за походженням, наприклад, *живильник-змішувач, плуг-луцильник, розтяг-стик*; друга група складається з термінів, одним із компонентів яких є іншомовна лексема, наприклад, *екран-відбивач, платформа-підбирач, рослина-коменсал, насос-емулсатор, тварина-еталон, трактор-тягач*; третя група – терміни, всі компоненти яких мають іншу мову за генетичне джерело: *басейн-барботер, еліта-рекорд, зонд-пенетратор, культура-сидерат, сорт-інтродуцент*. Виявлено незначну кількість термінів, один або два з компонентів яких є комполітатами. Найбільше поширення такі терміни набули у підсистемі сільськогосподарського машинобудування, наприклад: *борозноріз-профілеутворювач, удобрювач-гребнеутворювач, снігорозорювач-валкувач*. Такі терміни дозволяють у межах одного слова продемонструвати атрибутивно-предметні та гіперо-гіпонімічні відношення.

Таким чином, слова-комполіти виявляють досить високий ступінь активності позначання наукових і виробничих понять і реалій у сучасній українській сільськогосподарській термінології. Пріоритетними для комполітів вважаємо номінативно-дефінітивну функцію і системність. Утворення і функціонування термінів-комполітів ґрунтується на поняттєвих зв'язках і є своєрідним способом показу системних зв'язків між поняттями сучасного сільського господарства. Перспективним вважаємо вивчення комполітів у когнітивно-онимасіологічному ракурсі, що сприятиме розробленню нової типології мотиваційних відношень і типів комполіції.

Література:

1. Адліванкин С. Ю. К вопросу о явлении заимствований в области словообразования / С. Ю. Адліванкин // Учен. зап. Перм. гос. ун-та. – Пермь, 1965. – Т. 137, вып. 1. – С. 5-14.
2. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції : монографія / Л. Є. Азарова. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2000. – 222 с.
3. Володина М. Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.
4. Галенко И. Г. О некоторых особенностях составных слов / И. Г. Галенко // Вестн. Львов. ун-та. – Львов, 1960. – Вып. 10. – С. 60-67.
5. Гайдучок В. М. Аграрна механіка та енергетика: російсько-український словник науково-технічної термінології / В. М. Гайдучок, О. В. Дерпак. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2007. – 291 с.
6. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36-42.
7. Ємельянова Є. С. Термінологія і професійна комунікативна культура фахівців аграрної сфери: монографія / Є. С. Ємельянова, С. М. Амеліна, Л. Я. Жук; Під заг. ред. Є. С. Ємельянової. – Х. : Щедра садиба плюс, 2013. – 260 с.

8. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / [Белодед И. К., Акуленко В. В., Праур А. и др.]. – Харьков : Выща шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. – 208 с.
9. Карпіловська Є. Л. Конструювання складних словотвірних одиниць / Карпіловська Є. Л. – К. : Наук. думка, 1990. – 154 с.
10. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові: монографія / Кочан І. М. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.
11. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопр. языкознания. – 1986. – № 5. – С. 93-99.
12. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Лотте Д. С. – М. : Наука, 1982. – 146 с.
13. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Українсько-російський словник наукової термінології / [за заг. ред. Л. О. Симоненко]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 416 с.
15. Онуфрієнко Г. С. Особливості архітекτονіки українських гібридних термінів / Г. С. Онуфрієнко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 79-82.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. ; відп. ред. А. В. Крижанівська]. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
18. Глумачний словник із загального землеробства / [за ред. В. П. Гудзя]. – К. : Аграр. наука, 2004. – 224 с.
19. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 504 с.